

zdravstveno-ekološki aspekti stanovanja u selima hrvatskog zagorja

**nada deželić
mirna zebec
josipa kern
željko pantić**

škola narodnog zdravlja
»andrija štampar«
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

U jednoj od tipičnih seoskih zajednica u nerazvijenom do srednje razvijenom području SR Hrvatske, u Mjesnoj zajednici Belec u Hrvatskom Zagorju, ispitivan je standard stanovanja, vodoopskrbe i dispozicije otpadnih tvari kao temeljnih činilaca higijenskih prilika, s ciljem da se utvrdi u kojoj mjeri higijenski standard prati ekonomski napredak kraja.

Utvrđeno je da postoji intenzivna stambena gradnja, tehnološki napredak u pogledu upotrebe grade i značajno povećanje stambene površine u novograđenim kućama. No premda sanitarna opremljenost kuća u Belcu pokazuje napredak, ona je još uvijek deficitarna prema prosjeku u SR Hrvatskoj, što se ogleda u općenito neprimjerno riješenoj dispoziciji ljudske otpadne tvari, jer svega 30% novosagrađenih kuća ima zahod u kući. Čak više novih kuća ima kupaonicu a nema zahod. Zbog toga ovaj kraj ima znatno niži higijenski standard od sela u priobalnom području.

S obzirom da higijenski standard izravno utječe na zdravstveno stanje populacije, nužno je poduzeti zdravstveno-odgojne mjere, pa i određene mjere društvene zajednice kako bi se utjecalo na duboko ukorijenjene navike stanovništva, koje zasad nisu u skladu s općim gospodarskim napretkom zagorskog sela.

primljeno rujna 1985.

→ Danas se sve više u svijetu, a i u nas, istražuju veze između faktora čovjekove okoline i njegova zdravlja, ali su u tim istraživanjima malobrojni sistematski pristupi proučavanju odnosa veze čovjekova zdravlja, odnosno zdravlja cijele populacije i prostora u kojem ona živi. Od svih činilaca koji utječu na čovjekovo zdravlje ekološki su oni koji istovremeno utječu na veće skupine ljudi ali i oni na koje se može u dobroj mjeri utjecati. Razvitkom industrijalizacije i urbanizacije u pojedinim sredinama dolazi do poboljšanja životnih i zdravstvenih uvjeta, ali i do štetnih utjecaja na zdravlje ljudi. Ti se štetni utjecaji sporo očituju i često teško prepoznaju zbog višestrukosti djelovanja. U ekološke faktore koji osobito utječu na zdravlje populacije ubrajaju se: uvjeti stanovanja, vodoopskrba, dispozicija otpadnih tvari, uvjeti rada, prehrana, geografska lokacija naselja i mnogi drugi (1, 2).

Seoska područja danas doživljavaju u nas značajne demografske, gospodarske i društvene promjene izazvane, s jedne strane, procesima urbanizacije i industrijalizacije, a s druge, sve izraženijim društveno-ekonomskim potrebama za unapređenjem poljoprivredne proizvodnje. Dio seoskog stanovništva odlazi na rad u obližnja industrijska središta, dok dio stanovništva nalazi zaposlenje u malim industrijskim pogonima na selu. Tako je unutar seoske populacije nastala kategorija radnika-seljaka, koji putuju na rad u mjesta zaposlenja, a poslije rada vraćaju se na svoja poljoprivredna dobra, gdje nastavljaju rad na polju. U seoskim područjima bliže gradovima stvaraju se mala obiteljska gospodarstva kojih gospodarski i društveni standard raste.

U našem suvremenom selu opaža se potreba za gradnjom novih kuća za stanovanje ili za obnavljanjem i dogradnjom starih. Istovremeno, sve se jasnije naziru težnje da se razvijaju i drugi činitelji urbanizacije: bolje prometnice, komunalna infrastruktura, ugostiteljstvo, nove trgovine, škole, zdravstvene stanice... Postaje jasno da napredak seoskog područja zavisi od cjelokupnog uređenja njegova prostora. Kao posljedica izgradnje stambenog i radnog prostora nastaju promjene i u ekološkim faktorima koji utječu na zdravstveno stanje stanovništva.

Promatrajući razvitak jedne od naših tipičnih seoskih zajednica u nerazvijenom do srednje razvijenom području SR Hrvatske željeli smo ispitati napredak higijenskog standarda te utvrditi je li u skladu s ekonomskim stanjem tog područja. U tu svrhu ispitivali smo stanje stanovanja, vodoopskrbe i dispozicije otpadne tvari kao temeljnih činilaca higijenskog standarda koji, kao što je poznato, izravno utječu na zdravstveno stanje populacije. Rezultati ovakve zdravstveno-ekološke analize trebali bi pridonijeti općem procesu urbanizacije našeg sela u dijelu koji se odnosi na higijenski standard, te upozoriti na neke potrebne akcije kojima bi se moglo utjecati na nedostatke u tom području.

metode

Za ova istraživanja prikupljeni su podaci o prostoru i sanitaciji u mjesnoj zajednici Belec, općina Zlatar Bistrica. Podaci o prostoru dobiveni su anketom, provedenom godine 1981, u kojoj entitet STANOVANJE sadrži attribute koji opisuju kvalitetu stanovanja pojedinih domaćinstava, godinu gradnje, dogradnje ili obnavljanja kuće, građu od koje je kuća sagrađena, veličinu stambenog prostora, broj i vrstu prostorija u kući, sanitarnu opremljenost kuće, mogućnost dispozicije otpadnih tvari, higijenu kuće i okućnice. Podaci o vodoopskrbi prikupili su višegodišnjim obilaskom terena u okviru terenske prakse studenti medicine Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u pratnji suradnika higijensko-epidemiološkog odjela Doma zdravlja »Dr Mihajlo Kunović« u Zlataru, zatim iz popisa vodovoda koji su registrirani u sanitarnoj inspekciji općine Zlatar Bistrica, te od matičara mjesne zajednice Belec.

Podaci iz ankete o prostoru i podaci o vodoopskrbi pohranjeni su u zdravstvenoj bazi podataka POPUL, koja povezuje ekološke podatke sadržane u entitetima koji se odnose na prostor (selo, zaselak, domaćinstvo, kuća) i medicinske podatke koji se odnose na pojedinca, a sadržani su u medicinskoj dokumentaciji. Rezultati su dobiveni obradom na elektroničkom računalu UNIVAC 1100/42 u SRCU (u Zagrebu) putem terminala u Školi narodnog zdravlja »Andrija Štampar« Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

rezultati

Mjesna zajednica Belec obuhvaća područje od 34 km² sa 11 sela u kojoj živi po posljednjem popisu stanovništva (1981) 2.633 stanovnika u 681 domaćinstvu. Ta mjesna zajednica nalazi se u općini Zlatar Bistrica, koja je na granici između nerazvijenih i srednje razvijenih općina u SR Hrvatskoj. Leži na južnim obroncima Ivančice, koja je štiti od vjetrova, pa je klima povoljna: zime relativno blage, a ljeta topla.

Područje obiluje podzemnom vodom, izvorima i potocima koji otječu prema jugu.

Sela i zaselci raštrkani su po brežuljcima i gravitiraju prema Belcu i dalje prema Zlataru.

Jedine prometnice jesu ceste; u zadnjih deset godina uglavnom asfaltirane sa slabo razvijenim autobusnim prometom.

Kraj je poljoprivredni, ali zbog konfiguracije tla obrada je zemlje teška, a urod slab. Ima dosta šume, osobito na Ivančici. Industrije nema.

Na području mjesne zajednice Belec postoji ambulanta (liječnik, babica), pošta, osmoljetka, jedna područna četverorazredna škola, tri zadružne trgovine (dvije u Belcu, jedna u Selnici/Završju) i nekoliko gostionica. Svi ti objekti, osim područne škole, jedne trgovine i gostionica, koncentrirani su u Belcu.

Anketom stanovanja i anketom sanitacije obuhvaćeno je 83% domaćinstava. Gotovo sav stambeni prostor na tom području jesu samostalno stojeće kuće različitog vremena gradnje. Novih kuća, građenih poslije 1951. gotovo je polovica (tablica 1). U razdoblju 1961–1981. sagrađeno je najviše stambenih objekata (31,6%), a obnavljao se i dograđivao najveći broj starih. U gradnji kuća prevladava kombinirana građa: betonski blokovi, opeka i drvo (oko 44%). Malo je preostalo drvenih kuća, tek 4,6% (tablica 2). To su uglavnom starije prizemnice, koje su još do prije desetak godina prevladavale i svojim karakterističnim oblikom gradnje davale ugođaj naseljima tog kraja.

Tablica 1

Postotak kuća za stanovanje u mjesnoj zajednici Belec prema godini gradnje

	Godina gradnje					Godina gradnje nepoznata
	do 1900	1901— —1940	1941— —1960	1961— —1980	1981 i dalje	
% kuća	17,9	25,0	16,6	31,6	1,6	7,3

Tablica 2

Postotak kuća prema vrsti građe u mjesnoj zajednici Belec

	Građa				
	Kombinirana	Betonski blokovi	Opeka	Drvo	Ostalo
% kuća	43,8	19,5	27,9	4,6	4,3

Kuće građene poslije 1950. znatno su veće od kuća građenih prije te godine (tablica 3), i njihova je površina između 70–110 m². Površine starih

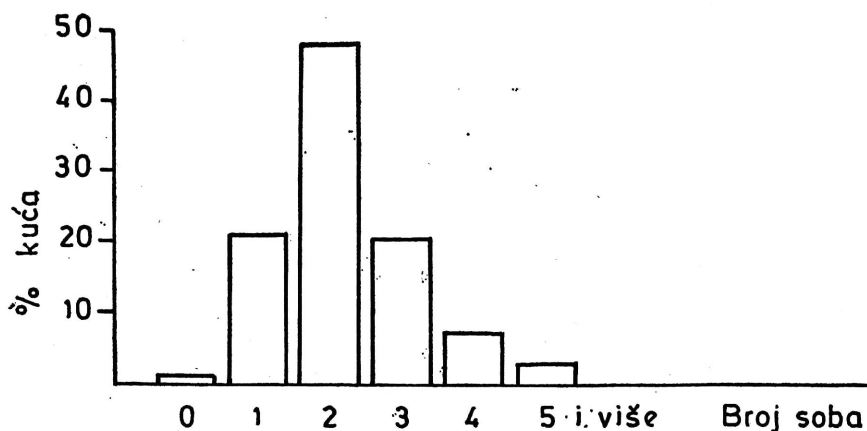
Tablica 3

Veličina stambenih zgrada (u m²) u selima mjesne zajednice Belec sagrađenih prije i poslije 1950.

Selo	Vrijeme gradnje			
	Prije 1950	Poslije 1950	Godina gradnje nepoznata	Srednja vrijednost površine svih zgrada
Belec	53,5	75,5	40,2	63,7
Donja Selnica	58,4	72,7	44,9	62,2
Gornja Selnica	57,5	69,6	42,5	59,7
Bel. Završje	59,1	102,4	46,0	80,1
Juranščina	45,9	80,2	51,9	59,4
Vižanovec	42,8	77,9	41,7	60,1
Petruševac	53,5	71,5	66,0	60,7
Vel. Repno	57,6	85,8	—	76,3
Malo Repno	43,4	109,5	55,0	78,8
Šćrbinec	253,3	81,0	—	218,8
Gornja Batina	53,6	91,5	—	74,1
	56,3	80,2	46,3	66,4

kuća kreću se između 40–60 m², što pokazuje da je vrlo veliki broj starih kuća obnavljan i dograđivan. Tako u selu Juranščina, na primjer, samo nekoliko kuća nije dograđeno i obnovljeno. Šćrbinec ima dva dvorca građena u prošlom stoljeću, pa po ispitivanim karakteristikama to selo nije tipično. Neobnovljenih ili nenadograđivanih kuća u mjesnoj zajednici Belec ima vrlo malo. Ni u jednom naselju srednja površina starih kuća i novih kuća nije manja od 60 m². Kuće su najvećim dijelom sa dvije sobe (slika 1), a u pojedinim zaseocima i znatno veće: oko 100 m² (Belečko Završje, Malo Repno, Gornja Batina). U prosjeku, stambena je površina po stanovniku oko 20 m².

Slika 1

Vodovodnu vodu ima 80% domaćinstava. Ona potječe iz pet lokalnih vodovoda i može se reći da u osam od jedanaest zaselaka sva domaćinstva imaju vodovodnu vodu. Samo jedan zaselak nema u svojim domovima vodovodne vode (Vižanovec), dok je drugi (Petruševac) ima u 36% kuća, a treći u 76%.

Od svih anketiranih domaćinstava samo 22% kuća ima u kući kupaonicu, pri čemu prosjek popravljaju nove kuće sa 42% (tablica 4).

Tablica 4

Opremljenost stambenih zgrada u selima mjesne zajednice Belec s kupaonicom prema godini gradnje

Selo	Vrijeme gradnje		
	Prije 1950	Poslije 1950	Sve kuće građene od 1900 do 1981
	— U %		
Belec	4,2	49,1	25,5
Donja Selnica	11,8	48,4	25,0
Gornja Selnica	5,3	34,5	17,7
Bel. Završje	11,1	50,0	30,0
Juraščina	0	43,5	16,9
Vižanovec	7,7	28,6	17,0
Petruševac	3,5	29,4	17,0
V. Repno	0	50,0	36,0
M. Repno	0	42,9	26,9
Šćrbinec	25,0	100,0	40,0
Gornja Batina	3,6	39,0	23,0
	5,1	42,4	22,0

Dispozicija sanitarne otpadne tvari nije primjerena. Nijedno naselje nema javnu kanalizaciju, malo je i kućnih kanalizacija; najviše je procjednih jama i nešto septičkih. Slaba je opremljenost stambenih zgrada zahodom, čak i kod novih kuća (tablica 5).

Tablica 5

Opremljenost stambenih zgrada mjesne zajednice Belec zahodom prema godini gradnje (brojke prikazuju raspone postotaka kuća koje se odnose na pojedina sela)

Starost kuće	— % domaćinstva — raspon		
	Zahod		
	u kući	izvan kuće	nema
Stare (prije 1950)	0—5,6	4,3—40,0	5,6—32,3
Novе (poslije 1950)	4—25,0	6,4—40,0	1,6—48,9
Ukupno	0—25,0	4,3—40,0	1,6—48,9

Najveći broj kuća ima zahod u dvorištu (51,7%), a najmanje u kući (16,3%). Velik je broj kuća bez zahoda (30%) i samo je nešto malo različit u novim i starim kućama. Osobito je velik broj kuća bez zahoda (oko 65%) u naseljima gdje mali broj kuća ima vodovod ili ga uopće nema, i nema razlike jesu li kuće nove ili stare ($\chi^2 = 46,8$, P 0,01) (tablica 6).

Tablica 6

Utjecaj opskrbljenosti vodovodnom vodom na gradnju zahoda u kući u mjesnoj zajednici Belec — u %

Vodovod u kući	Broj sela	Broj kuća	Stare kuće		Nove kuće	
			u kući	zahod nema	u kući	zahod nema
100	7	333	6,7	27,2	29,4	19,0
74—86	2	127	4,5	37,9	31,1	16,4
0—36	2	99	0	65,5	18,2	63,6
Ukupno %			5,3	36,8	27,5	24,3

Tablica 7

Utjecaj opskrbljenosti vodovodnom vodom na čistoću stana i okućnice u mjesnoj zajednici Belec — U%

Vodovod u kući	Čistoća stana			Čistoća okućnice		
	dobra	loša	nepoznato	dobra	loša	nepoznato
100	21,9	71,8	3,7	19,5	75,7	4,8
74—86	18,1	78,7	3,1	18,9	78,8	2,4
0—36	18,2	80,8	1,0	18,2	80,8	1,0
Ukupno	20,4	75,0	4,6	19,1	77,3	3,6

Porast priključaka na vodovod u naselju ima utjecaja na izvedbu i lokaciju zahoda. U naseljima u kojima više od 70% kuća imaju vodovod relativno je više kuća sa zahodom u kući (30%) i relativno je manje kuća bez zahoda (70%). Jedina iznimka od svih zaselaka u mjesnoj zajednici jest Gornja Selnica, gdje je i među novim kućama zahod svega u oko 5% kuća.

Vodovod u naselju i u kući ne utječe u sadašnjoj fazi na čistoću stana i okućnice (tablica 7). Čistoća je jednako loša u svim kućama bez obzira imala kuća vodovod ili ne imala, bila stara ili nova. Ocijenjeno je da je svega u oko 20% kuća čistoća stana i okućnice dobra. Začuđuje da dovoljna količina vode u kući nije u korelaciji s čistoćom kuće i okućnice.

diskusija

U jedan od osnovnih uvjeta kvalitetnijeg i udobnijeg življenja ubraja se i stanovanje. Urbanizacija sela, odlazak prigradskog stanovništva na rad

u grad, pa tako i mogućnost većih zarada stvorila je potrebu u naroda da gradi nove i bolje kuće, ili da obnavlja i dograđuje stare. Dovoljno velik i kvalitetan stambeni prostor jedan je od najvažnijih uvjeta materijalnog opstanka čovjeka, ali je istovremeno zdravstveni, ekonomsko-socijalni, kulturni, estetski i tehnički problem za pojedinca i cjelokupnu zajednicu. U mjesnoj zajednici Belec, prema podacima ovog ispitivanja, od 1961. počinje intenzivnija gradnja novih kuća i obnavljanje starih. Gotovo su sve novogradnje katnice, znatno veće i udobnije od starih kuća. Prema podacima Frolicha (5) u SR Hrvatskoj 1955. svega se 24,2% kućanstva koristi trima prostorijama (kuhinjom i dvjema sobama), a prema podacima Teodorovića (6) u Samoboru 1959. bilo je 32,5% takvih domaćinstava. U mjesnoj zajednici Belec danas više od 50% kuća ima najmanje tri prostorije (2 sobe i kuhinju). Iz tog su vremena i podaci za Biokovski kraj (7) koji pokazuju sličnost sa stanjem u Belcu. Tablica 8 prikazuje usporedne podatke za Samobor 1959, Belec 1981. i Biokovski kraj 1982.

Tablica 8

Broj soba u kućama u pojedinim krajevima u SR Hrvatskoj

Mjesto	Broj soba					— U %
	Bez	1	2	3	4 i više	
Samobor 1959 (ref. 6)	5,9	54,1	32,5	5,3	2,0	
Belec 1981 (ovo ispitivanje)	—	20,5	49,5	21,0	9,0	
Biokovski kraj 1982 (ref. 7)	—	21,0	40,0	20,0	18,0	

O kvaliteti stanovanja na selu može se prosuditi i s pomoću podataka o građi prostorija i podataka o stupnju opremljenosti električnom energijom, vodom za piće i lokacijom zahoda, jer su to u stanovitoj mjeri pokazatelji razvitka standarda. (8) Građa kuća ovisi o prirodnim izvorima i dostupnosti za gradnju. U Hrvatskom Zagorju donedavno je kao građevni materijal prevladavalo drvo, i još je do pred 30 godina 45% kuća bilo od drva, a isto toliko od opeke ili kamena. Slično je bilo i u predjelu Samobora (tablica 9).

Tablica 9

Osnovna građa kuća u pojedinim krajevima u SR Hrvatskoj

Mjesto	Osnovna građa						— U %
	Opeka	Drvo	Kombinirana	Betonski blokovi	Zemlja	Ostalo	
Hrvatsko Zagorje 1955 (ref. 5)	45,1	45,1	—	—	9,4	—	
Samobor 1959 (ref. 6)	44,6	40,0	2,6	—	—	12,3	
Belec 1981 (ovo ispitivanje)	27,9	4,6	43,8	19,5	—	4,3	

Tehnološkim napretkom u građevinarstvu, te širenjem mreže trgovina građevinskog materijala potpuno se izmijenio materijal za gradnju kuća. Danas postoje mnogovrsni građevni materijali koji zadovoljavaju sve uvjete za kvalitetnom gradnjom stambenih objekata, povećavaju brzinu gradnje i mnogo su jeftiniji (npr. betonski blokovi). U seoskim područjima često se susreće primjena kombinirane građe (opeke, betonskih blokova, kamena, drva). Dok je nekada drvo često služilo kao jedini građevni materijal, ono danas u kombiniranoj građi često pada ispod četvrtine udjela. Taj trend zapaža se i u Belcu (tablica 9).

Ispitivanja Frolicha (5) 1957. pokazala su da su kuće u SR Hrvatskoj male, prosječne površine oko 40 m², i sa četiri člana domaćinstva. Slična slika kvalitete stanovanja nađena je i u Samoborskom kraju 60-ih godina (6). Ispitivanja uvjeta življenja u SR Hrvatskoj provedena 80-ih godina pokazuju znatno poboljšanje u mnogim krajevima Hrvatske, ali ne u svima (tablica 10). Tako upada u oči da se na području Biokova pretežno grade male kuće, iako se i u tim krajevima može primijetiti znatan privredni, gospodarski, komunalni i stambeni napredak (7).

Tablica 10

Prosječna veličina kuće, veličina stambenog prostora po članu kućanstva, te prosječan broj članova kućanstva u SFRJ, u SRH, te u nekim krajevima SRH

	Prosječna veličina kuće (u m ²)	Veličina stambenog prostora 1 člana (m ² /osobu)	Prosječan broj članova kućanstva
NR Hrvatska 1957 (cit. 5)	40,8	9,4	4
FNR Jugoslavija 1957 (cit. 5)	40,6	8,4	4—5
SR Hrvatska 1982 (cit. 9)		19,7	3,1
SFR Jugoslavija 1982 (cit. 9)		17,2	3,2
Belec 1981 (ovo ispitivanje)	80	20	3,2
Zlatac Bistrica 1983		18	3,4
Biokovski kraj 1982 (cit. 7)	50	10	3,5

U Hrvatskom Zagorju i Samoborskom kraju do 1960-ih godina obitelji su imale 4–5 članova, a kuće bijahu relativno male, bez higijenskog komfora. Ispitivanje iz 1981. u Belcu pokazala su znatno izmijenjenu sliku sela: kuće su katnice i relativno velike stambene površine. Svjetska Zdravstvena Organizacija smatra 18 m² čistog stambenog prostora po članu domaćinstva za minimum komfornog življenja (10), pa rezultati naših ispitivanja od 20 m² po članu domaćinstva u mjesnoj zajednici Belec zadovoljavaju s tog stajališta. Oni ukazuju na gospodarski napredak populacije, ali i smanjeni broj članova obitelji. Podaci su u skladu i s republičkim prosjekom, pa čak i nešto viši u odnosu na cijelu zemlju. Gotovo su sve kuće u Belcu građene prije 1950, pa iako poslije i dograđivane i rekonstruirane, ipak su znatno manje (oko 60 m²) od kuća građanih poslije tog vremena ($\chi^2 = 5$, p 0,01). Prosječna površina novih kuća jest 80 m², a u nekim zaseocima (Malo Repno, Belečko Završje) čak je i 100 m² (tablica 3). Više od 70% kuća ima dvije i više soba. U Biokovskom kraju pak, gdje kuće nisu velike, čak 80% kuća ima dvije, tri i više soba, što znači da postoji izrazita potreba stanovništva za korištenjem vlastitih prostora.

Intenzivnu stambenu gradnju ne prati i gradnja komunalne infrastrukture. Kao i u cijeloj Hrvatskoj, tako i u općini Zlatar Bistrica i u mjesnoj zajednici: Belec tek oko 1970-ih godina počinje intenzivnija gradnja malih lokalnih vodovoda, često bez stručnog nadzora, pa prema tome loše sanitarne kvalitete (11).

Sanitarna opremljenost kuća u Belcu pokazuje napredak, ali je još uvijek deficitarna prema prosjeku u Republici (tablica 11).

Tablica 11

Sanitarna opremljenost kuća u mjesnoj zajednici Belec, općini Zlatar Bistrica i u SR Hrvatskoj, 1971 (cit. 11, 9) te u Belcu 1981 (ovo ispitivanje)

	K u ć e 1971			K u ć e 1981			
	Belec	Zlatar Bistrica	SRH	Stare	Nove	Nepoznato	Sve
% kuća				49,8	44,3	5,9	100
% kuća s vodovodom	44,5	24,1	44,1	79,3	82,8		80,9
% kuća sa zahodom u kući	3,1	13,3	41,5	6,1	29,6		15,5
% kuća sa zahodom izvan kuće	49,0	66,6	47,4	57,9	48,9		51,7
% kuća bez zahoda	47,8	20,1	10,9	36,8	24,3		32,0
% kuća s kupaonicom	1,5	8,2	29,5	5,1	42,4		22,2

Ispitivanjem mještana u pojedinim zaselcima pokazalo se da oni kao prioritetni uvjet za poboljšanje kvalitete i udobnosti življenja smatraju gradnju po prostoru što veće kuće, u kojoj imaju tekuću vodu, no iz njihovih odgovora može se opaziti da u tim kućama pravilna dispozicija ljudske otpadne tvari još dugi niz godina neće biti prikladno riješena, jer to oni i ne prepoznaju kao problem. Od svih kuća obuhvaćenih ovim istraživanjem, bez obzira jesu li stare, dograđivane ili obnavljane, samo ih 15,5% ima zahod unutar kuće. Čak i novosagrađene kuće imaju u samo 30% slučajeva zahode (tablica 11). Gotovo trećina kuća uopće nema zahoda što je u usporedbi s podacima za SR Hrvatsku značajni nedostatak tog vida higijenskog standarda. Zanimljiv je podatak da više novih kuća ima kupaonicu nego zahod.

Treba očekivati da će tijekom slijedećeg desetljeća intenzivna stambena gradnja biti praćena potrebom stanovništva za unapređenjem higijenskog standarda na selu te da će i sela u unutrašnjosti Hrvatske dostići higijenski standard priobalnog područja. S obzirom na važnost podizanja higijenskog standarda u okviru općeg napretka zdravstvene zaštite stanovništva, bilo bi potpuno neadekvatno da taj razvoj bude bez organiziranih zdravstveno-odgojnih mjera, jer će se samo tako moći shvatiti presporo približavanje razini koja je u skladu s općim gospodarskim stanjem zagorskog sela. Očito je da se u slučaju zagorskih sela radi o duboko ukorijenjenim navikama, na koje bi trebalo utjecati i smišljenim administrativnim mjerama društveno-političke zajednice (inspekcijske službe).

